

Славко Станишић и сарадници

**ПОДГОРИЧКИ СРЕЗ У НОР-у 1941 - 1945, ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА, књ.
1, Подгорица 1995, стр. 504**

У јубиларној години побједи над фашизмом у II свјетском рату појавила се у издању Историјског института Црне Горе књига докумената *Подгорички срез у НОР-у 1941 - 1945. године*, коју је припремио Славко Станишић, са сарадницима Јагодом Радуловић и Драгославом Бојовићем. Некада су овакви јубилеји обиљежавани са стотинама, па и више књига. Али ова, макар била и једна једина надомјешта многе. Опредјељење да се у ово наше вријеме иде са књигама грађе има пуно научно оправдање. Књиге грађе доносе и чувају за сва времена истину о своме времену. Свако ишчитавање докумената, макар и већ познатих, открива нове чињенице и доноси нова сазнања о темама за које понекад мислимо да су сасвим довољно истраживачки обрађене.

Ово је прва књига у едицији *Подгорички срез у народноослободилачком рату 1941 - 1945*. Она доноси документа за 1941 -1943. годину; укупно 340 докумената, обима преко 500 страна. Искусни познавалац ове врсте грађе, виши архивиста Славко Станишић са својим сарадницима - архивистима Јагодом Радуловић и Драгославом Бојовићем - имали су изузетно тежак и одговоран задатак. Требало је извршити избор из мноштва докумената, што су урадили на, заиста, врло стручан начин.

Одабрана докумената покривају, углавном, простор слободне територије у Подгорици тога времена. Међутим, њихов садржај се често односи и на претходно вријеме и на шири простор, што је и разумљиво с обзиром на јединствену политику НОР-а која је вођена из једног центра.

Одабрана документа потичу од разних институција НОР-а: војних руководстава - партизанских јединица, политичких органа - КПЈ, омладине, жена, органа власти. Аутори су у ужи избор уврстили и нека значајна

документа из ондашње штампе, која су само у тој форми доспјела до нашег времена. Највише докумената је о конкретним ситуацијама са терена Подгорице. Има их, наравно, и од ширег значаја, као што су прогласи, директиве и др. који садрже политичку платформу покрета и времена. Највећи дио докумената се по први пут објављује. Нашавши се сабрани у једној књизи, документи доносе реалну слику једног времена, у ствари политике НОП-а у периоду 1941-1943. године.

Као рецензент сам имао прилику да утичем на композицију ове књиге докумената. Истакао сам њене квалитете и препоручио је за објављивање. Посебно сам апострофирао да је у наведеном временском раздобљу НОП пролазио кроз разне фазе свога развоја у којима су видљиви успони и падови, надахнућа и прегнућа, сумње и разочарања, али и судбине племена па и појединаца. Одабрана документа говоре о политичким збивањима на терену, војничким акцијама, позадинском раду, сарадњи са сусједима - Никшић, Цетиње, Васојевићи, а затим и са ослободилачким покретом у сусједној Албанији, нарочито по питању набавке разних потрепштина. У њима се детаљно говори о раду Црногорске народне омладине, која је, управо на овом простору основана као национална организација младих. Уочљиви су и разноврсни видови политичке пропаганде у којима има доста и оног традиционалног (писма истакнутим племеницима) и онога модерног (прогласи италијанским војницима). Има драгоцјених података о зачецима рада у области просвјете и културе (хорске дружине). Документа пружају много више података од оних које налазимо у досадашњој историографији када је ријеч о разлазу партизана са четницима у Црној Гори и оснивању четничке организације на подручју подгоричког среза - Брскут, Братоножићи, Кучи, Љешкопоље, Бјелопавлићи, Лијева Ријека, Матешево и др. То се још више односи на ткз. "лијеве грешке" у Црној Гори, односно на фазу лијевих скретања, њену условљеност стањем на другим фронтovima у земљи, али и изван ње. Тако, на примјер, у документу бр. 97 од 21. XII 1941. каже се: "Друга фаза борбе! Дође и тај час. Улазимо у ту фазу. Наглашавали смо да ће доћи и тај моменат - када ћемо уништавати све противнародно, па ето дође и тај час". Тај револуционарни занос огледа се и у сљедећој оцјени: "Није далеко дан слободе..." (бр. 142 од 18. I 1942). Уз овакав оптимизам испољава се невјероватан догматизам. Поједина племена или дјелови ставовништва се проглашавају петоколонашким и антинародним (бр. 143/18. I 1942). У документу бр. 149 од 21. I 1942. године се каже: "Ко покуша отпор одмах га убити..." А у документу бр. 222 од 24. II 1942. за једну "сумњиву" дјевојчицу од 14-15 година се каже: "Њу треба ухватити и саслушати, па ако је за ликвидацију и ликвидирати". У једном другом документу опет сличан метод и поступак: "Ми немамо могућности, нити времена да саслушавамо

ову жену. Ви је саслушајте и извучите нешто из ње, а наше је мишљење - после тога да се ликвидира".

Многа од оваквих докумената до сада су била заштићена од јавности парафом - строго повјерљиво. Није их, дакле, било у доступним фондовима архивске грађе. У сваком случају, преко њих и са њима је лакше објашњавати процесе који су довели до кризе НОП-а у Црној Гори с прољећа 1942. године и до једногодишњег одсуствовања партизанских снага из Црне Горе.

Указујући на квалитет одабраних докумената, од којих се неки тек сада по први пут објављују, истичемо, рецимо, Окружницу бр. 1 Покрајинског комитета КПЈ од 1. X 1942. (бр. 329). Ријеч је о документу који садржи основне елементе политичке платформе НОП-а у том периоду. Са њим и уз њега лакше је давати оцјену политике и процеса тог времена. Хтјели смо рећи да одабрана документа увјерљиво говоре о зналачком труду који је уложен да би се дошло до ове збирке.

Као рецензент сам указао и на неке пропусте. Сматрао сам да је било мјеста и за документа друге провинијенције, јер се и у њима могу наћи подаци о војним акцијама, позадинском раду у окупираном граду, логорима и затворима итд. Аутор са својим сарадницима се определијелио, међутим, само за документа НОП-а, као да и она друга документа не говоре о Подгоричком срезу 1941-1943. године. Такође сам сугерисао да се грађа тематски структурира, како је то врло успјешно радио покојни проф. др Бранко Петрановић са својим књигама грађе *АВНОЈ и револуција, Југославија 1918 - 1988.* или *Југословенски федерализам.* И ова сугестија је остала неуслишена. Најзад сам сугерирао да се дају критичка објашњења о ликвидацијама невиних како, макар пред историјом, не би носили срамни жиг - "издајника". То је захтијевало додатни напор, али и мало више освојених стваралачких слобода. Или су, можда, приређивачи сматрали да то није посао науке, већ политике. Указао сам, наравно, и на неке друге мањкавости које су уобичајене у припреми оваквих зборника грађе. Са задовољством констатујем да су их приређивачи отклонили.

Књига грађе *Подгорички срез у НОР-у 1941 - 1945.* заузеће запажено мјесто у историографији НОР-а 1941 - 1945. године. Она ће употпунити слику стања на ширем подручју Подгорице у рату 1941 - 1943. године, помоћи ће да се боље сагледају неки сегменти рата и улога појединих личности у њему. Као таква вјерујемо да ће ова књига наћи пут - у првом реду до стваралаца које ће подстаћи на продубљавање мишљења, било да је ријеч о историчарима, књижевницима, публицистима, политиколозима и др. И они други - радознали читаоци, задовољиће свој интерес. Због свега реченог објављивање ове књиге грађе издавачу служи на част, а

приређивачу Славку Станишићу са сарадницима Ј. Радуловић и Д. Бојовићем - за похвалу.

Проф. др Зоран Лакић